

**BOBURIYLAR SAROYIDA ADABIY MUHIT: HUMOYUN, AKBAR VA JAHONGIR
DAVRI IJODKORLARI****Nurmurodova Farog‘at Rustam qizi**

Tadqiqotchi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22847647>

Annotatsiya. Mazkur tezisda Boburiylar saltanati hukmdorlari Humoyun, Akbar va Jahongir davrida Hindistonda shakllangan adabiy-madaniy muhit, saroy ijodkorlarining faoliyati hamda turkiy va forsiy adabiyotning taraqqiyoti masalalari tahlil qilinadi. Bobur tomonidan yaratilgan adabiy an‘analari Humoyun davrida davom ettirilgani, Akbar hukmronligi yillarida saroyning yirik ilmiy-adabiy markazga aylangani, Jahongir davrida esa memuar, tarixiy nasr va tasviriy san‘at bilan bog‘liq ijodiy an‘analari yanada rivojlangani ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, Gulbadanbegim, Abulfazl Allomiy, Fayziy, Abdulqodir Badauniy va Jahongir kabi ijodkor va adabiy muhit vakillarining faoliyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Boburiylar, Humoyun, Akbar, Jahongir, Bobur, adabiy muhit, saroy adabiyoti, turkiy adabiyot, forsiy adabiyot, memuar, “Humoyunnoma”, “Akbarnoma”, “Tuzuki Jahongiriy”.

Kirish

Zahiriddin Muhammad Bobur asos solgan Boburiylar saltanati nafaqat Hindiston tarixida, balki Sharq xalqlari madaniyati va adabiyoti taraqqiyotida ham muhim o‘rin egallaydi. Bobur o‘zining hukmdorlik faoliyati bilan bir qatorda, yuksak adabiy iste‘dod sohibi sifatida ham o‘zidan katta meros qoldirdi. Uning “Boburnoma” asari, she‘riy devoni va boshqa ijod namunalari keyingi avlod vakillari uchun muhim adabiy-estetik maktab vazifasini bajardi.

Bobur vafotidan keyin uning o‘g‘li Humoyun, nabirasi Akbar va undan keyingi hukmdor Jahongir davrlarida saroy adabiy muhiti izchil rivojlandi. Bu davrda Hindiston hududida Markaziy Osiyo va Hindiston madaniy an‘analari o‘zaro uyg‘unlashib, o‘ziga xos ko‘p tilli adabiy muhitni shakllantirdi.

Humoyun davrida adabiy muhit. Humoyun (1508–1556) Boburiylar sulolasining ikkinchi hukmdori bo‘lib, otasi Boburdan nafaqat saltanatni, balki adabiyot va san‘atga bo‘lgan yuksak qiziqishni ham meros qilib oldi. Humoyunning hayoti siyosiy kurashlar va saltanat uchun olib borilgan janglar bilan murakkab kechgan bo‘lsa-da, u ilm-fan, adabiyot va san‘atga katta e‘tibor bergan hukmdorlardan biri sifatida tanilgan.

Humoyun davrida saroy madaniyatida Markaziy Osiyo va Eron adabiy an‘analari sezilarli darajada kuchaydi. Humoyunning Eron hududida bo‘lgan davri uning madaniy qarashlariga ham ta‘sir ko‘rsatdi. U Eron madaniy muhiti bilan yaqinlashib, bir qator olim, shoir, rassom va hunarmandlarni Hindistonga olib keldi. Natijada Boburiylar saroyida forsiy adabiyot va san‘atning mavqei yanada ortdi.

Humoyun davrining muhim adabiy yodgorliklaridan biri — uning singlisi Gulbadanbegim tomonidan yaratilgan “Humoyunnoma” asaridir. Mazkur asar Boburiylar tarixini, xususan, Bobur va Humoyun hayotini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Gulbadanbegim tarixiy voqealarni saroy ichki hayoti, oilaviy munosabatlar va shaxsiy kuzatishlar bilan bog‘lab tasvirlaydi. “Humoyunnoma”ning ahamiyati shundaki, unda Boburiylar sulolasining hukmdorlari nafaqat siyosiy shaxslar, balki oddiy insoniy kechinmalarga ega bo‘lgan shaxslar sifatida tasvirlanadi. Shu jihatdan Gulbadanbegim asari memuar va tarixiy nasrning o‘ziga xos namunasi sifatida baholanishi mumkin.

Akbar davrida saroy adabiy muhitning yuksalishi. Akbar (1542–1605) hukmronligi davri Boburiylar saltanatining siyosiy va madaniy jihatdan eng yuksalgan bosqichlaridan biri hisoblanadi. Akbar adabiyot, tarix, falsafa, dinshunoslik, tarjima va san'atga katta e'tibor bergan hukmdor sifatida tarixda qoldi.

Akbar saroyida turli xalqlar va madaniyat vakillari faoliyat yuritgan. Forsiy til saroy va ilmiy-adabiy muhitning asosiy tillaridan biri bo'lgan bo'lsa, turkiy til ham Boburiylar sulolasining adabiy an'alarida muhim o'rin egallagan. Hind tillari bilan forsiy va turkiy adabiy an'analarning o'zaro aloqasi natijasida serqirra madaniy muhit yuzaga kelgan.

Akbar davrining eng yirik adabiy-tarixiy siymalaridan biri Abulfazl Allomiydir. Uning "Akbarnoma" asari Akbar hukmronligi davri tarixini yorituvchi muhim manba hisoblanadi.

Asarning uchinchi qismi sifatida yaratilgan "Oyini Akbariy" esa Boburiylar davlatining boshqaruv tizimi, iqtisodiy hayoti, harbiy tuzilishi, urf-odatlar va madaniy hayoti haqida keng ma'lumot beradi.

Akbar saroyining yana bir yirik ijodkori — Fayziy. U shoir va olim sifatida forsiy adabiyot taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan. Fayziy ijodida Sharq mumtoz she'riyatining an'analari, falsafiy mushohada va badiiy mahorat uyg'unlashgan.

Akbar davrida Abdulqodir Badauniy ham faol ijod qilgan. Uning "Muntaxab ut-tavorix" asari o'z davri voqealarini yorituvchi muhim tarixiy manbalardan biridir. Badauniy ayrim masalalarda Abulfazl qarashlaridan farqli fikr bildirgani bilan ham e'tiborlidir. Bu holat Akbar saroyidagi adabiy va ilmiy muhitning bir xil qarashlardan iborat bo'lmaganini ko'rsatadi.

Akbar davrining yana bir muhim jihati — tarjima faoliyatining rivojlanishi.

Hindistonning qadimiy ilmiy va badiiy merosiga oid ayrim asarlar fors tiliga tarjima qilindi. Bu jarayon turli madaniyatlar o'rtasidagi adabiy aloqalarning kuchayishiga xizmat qildi.

Shunday qilib, Akbar davrida Boburiylar saroyi oddiy hukmdor qarorgohi emas, balki adabiyot, tarix, falsafa, tarjima va san'at rivojlangan yirik madaniy markazga aylandi.

Jahongir davrida adabiy muhit. Jahongir (1569–1627) Boburiylar sulolasining to'rtinchi hukmdori bo'lib, otasi Akbar yaratgan madaniy an'analarni davom ettirdi. Uning hukmronligi davrida saroy adabiyoti va san'ati yanada rivojlandi.

Jahongirning o'zi ham ijodkor hukmdor bo'lgan. Uning "Tuzuki Jahongiriy" yoki "Jahongirnama" nomi bilan mashhur memuar asari hukmdorning shaxsiy hayoti, siyosiy faoliyati, tarixiy voqealar va tabiatga oid kuzatishlarini o'z ichiga oladi.

"Tuzuki Jahongiriy"ning janriy xususiyatlari jihatidan "Boburnoma" bilan mushtarak jihatlari mavjud. Har ikki asarda ham hukmdor muallifning shaxsiy kuzatuvlari, tarixiy voqealar va o'z davriga bergan bahosi uyg'unlashgan. Bu holat Bobur boshlab bergan memuaristik an'ananing keyingi avlod tomonidan davom ettirilganini ko'rsatadi.

Jahongir davrida she'riyat bilan bir qatorda tasviriy san'at ham yuqori darajada rivojlandi. Saroy rassomlari hukmdor hayoti, tabiat manzaralari, hayvonlar va saroy marosimlarini tasvirlashga katta e'tibor qaratdilar. Bu jarayon adabiyot va tasviriy san'atning o'zaro ta'sirini kuchaytirdi.

Jahongirning tabiatga qiziqishi ham uning memuarlarida yaqqol ko'rinadi. U hayvonlar, qushlar, o'simliklar va tabiat hodisalarini kuzatib, ular haqida ma'lumotlar qayd etgan. Shu sababli uning asari tarixiy manba bilan bir qatorda tabiatshunoslik va madaniyat tarixini o'rganish uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Boburiylar saroyida ijodkorlar va adabiy an'alar. Boburiylar saroyidagi adabiy muhitning shakllanishida hukmdorlarning shaxsiy qiziqishlari muhim omil bo'lgan.

Boburdan boshlangan adabiy an'ana Humoyun, Akbar va Jahongir davrlarida turli ko'rinishlarda davom etdi.

Bu davr adabiy muhitini quyidagi asosiy xususiyatlar bilan tavsiflash mumkin:

1. Turkiy va forsiy adabiy an'analarning uyg'unligi. Boburiylar saroyida chig'atoy turkiysi va fors tili asosidagi adabiy an'analari yonma-yon rivojlandi.

2. Memuar janrining taraqqiyoti. "Boburnoma", "Humoyunnoma" va "Tuzuki Jahongiriy" kabi asarlar shaxsiy xotira va tarixiy voqealarni birlashtirdi.

3. Tarixiy nasrning rivojlanishi. "Akbarнома", "Oyini Akbariy" va boshqa tarixiy asarlar Boburiylar davri tarixini batafsil qayd etdi.

4. Tarjima maktabining shakllanishi. Hind va fors madaniyatlari o'rtasidagi tarjima faoliyati turli adabiy an'analarning o'zaro ta'sirini kuchaytirdi.

5. Adabiyot va san'atning uyg'unligi. Ayniqsa, Jahongir davrida adabiyot, miniatyura va tasviriy san'at o'zaro chambarchas rivojlandi.

Xulosa. Boburiylar saroyidagi adabiy muhit Bobur asos solgan adabiy an'analarning keyingi hukmdorlar davrida izchil davom etishi natijasida shakllangan murakkab va serqirra madaniy hodisadir. Humoyun davrida Markaziy Osiyo va Eron madaniy an'analari bilan aloqalar kuchayib, saroyning adabiy-badiiy muhiti yangi bosqichga ko'tarildi. Gulbadanbeganing "Humoyunnoma" asari ushbu davrning muhim yozma yodgorligi sifatida maydonga keldi.

Akbar davrida esa saroy adabiy muhiti o'zining eng yuksak bosqichlaridan biriga yetdi.

Abulfazl, Fayziy va Badauniy kabi ijodkorlar tarix, adabiyot va ilm-fan taraqqiyotiga katta hissa qo'shdilar. Tarjima maktabining rivojlanishi esa Hindiston va Markaziy Osiyo adabiy-madaniy aloqalarini yanada mustahkamladi.

Jahongir davrida Boburiylar memuaristik an'anasi yangi mazmun bilan davom etdi. "Tuzuki Jahongiriy" asari hukmdorning shaxsiy kuzatuvlari va tarixiy voqealarni uyg'unlashtirgani bilan alohida ahamiyatga ega bo'ldi.

Umuman, Humoyun, Akbar va Jahongir davri Boburiylar saroyi Sharqning yirik adabiy-madaniy markazlaridan biri sifatida shakllandi. Bu muhitda turkiy, forsiy va hind adabiy an'analari o'zaro ta'sirlashib, jahon adabiyoti tarixida muhim iz qoldirgan asarlar va ijodkorlar yetishib chiqdi. Mazkur adabiy muhitni o'rganish Boburiylar davri adabiyoti bilan bir qatorda, Markaziy Osiyo va Hindiston o'rtasidagi tarixiy-madaniy aloqalarni anglashda ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobur, Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. – Toshkent: O'zbekiston, 2019.
2. Gulbadanbegim. Humoyunnoma. – Toshkent: O'zbekiston, 2018.
3. Abulfazl Allomiy. Akbarнома. – New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers.
4. Abulfazl Allomiy. Ain-i-Akbari. – New Delhi: Low Price Publications.
5. Jahongir. Tuzuki Jahongiriy. – New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers.
6. Badauniy, Abdulqodir. Muntaxab ut-tavorix. – New Delhi.
7. Beveridge, Annette Susannah. The Baburnama in English. – London.
8. Erskine, William. A History of India under the Two First Sovereigns of the House of Taimur, Baber and Humayun. – London.